

PORESKA EVAZIJA U SRBIJI – OSNOVNI GENERATOR PRIVREDNE NESTABILNOSTI

Ljubičić Ivana¹

Nastić Sanda²

Sažetak: Republika Srbija je u poslednjih 20 godina doživela drastične promene kada je reč o ekonomiji i poslovanju, a sve je to pratilo i poresko zakonodavstvo. Kako su porez i poreska evazija nerazdvojni procesi, došlo je do pojave poreske evazije na sve sofisticiranije načine, dok se država sve više bori da smanji nivo sive ekonomije. No, kako su nivoi poreske evazije i sive ekonomije visoki u svim susednim zemljama i svim istočnoevropskim zemljama, teško je očekivati da će se situacija naglo popraviti. Predmet istraživanja u radu je analiza problema poreske evazije sa ciljem da se rasvetli pojam, sagledaju uzroci i dinamika kretanja na globalnom nivou, među zemljama EU-28. Cilj istraživanja u radu je i da se prouči poreska evazija u Srbiji i posledice koje ona ima na privredni sistem. Država je pojačala kaznene mere u smislu procesuiranja utajivača poreza, ali su kazne ostale razumno blage, dok je određivanje optimalnih poreskih stopa možda na pogrešnom putu, jer poreski obveznici, sve češćom evazijom, pokazuju da stanje nije ravnotežno. Nelegalni rad predstavlja veliki izazov, ali i indeks percepcije korupcije, koji dovodi do niskog poreskog

¹ Beogradska akademija poslovnih i umetničkih strukovnih studija, Odsek poslovnih i umetničkih strukovnih studija, Kraljice Marije 73, 11050 Beograd, ivana.ljubicic@bpa.edu.rs, <https://orcid.org/0000-0002-5493-1690>

² Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Cvećarska 2, 21000 Novi Sad, konsultant@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-1636-5620>

morala, slabog poverenja u državu i time do poreske evazije, koja narušava slobodno tržište, konkurenciju, radnike lišava prava, a državu oštećuje i opterećuje, donoseći privrednu nestabilnost.

Ključne reči: porez, poreska evazija, korupcija, privreda, nestabilnost.

UVOD

Poreska evazija je jedan od fenomena s kojim se susreće savremeno poslovanje. Sa ulaskom Srbije u svetsku ekonomsku arenu, posle promena nastalih 2000. godine i ukidanjem sankcija, došlo je do kvalitativno i kvantitativno nove situacije u ovom području – obim ekonomskih aktivnosti se umnogostručio, kao i interakcija sa preduzećima van zemlje, ali su se desile i zakonske promene koje su preoblikovale ekonomsku scenu, poput uvođenja PDV početkom XXI veka.

Samo uvođenje PDV 1. januara 2005. godine (Jovašević i Hašimbegović, 2004) imalo je za cilj da dovede do bolje naplate javnih prihoda, te je, osim tog zakona, borba sa utajom poreza, odnosno poreskom evazijom, jedna od glavnih poluga kojima se država bori da napuni svoju kasu (Jovašević, 2005).

Poreska evazija ili utaja poreza je nedozvoljeno ponašanje u kojem se ljudi ili kompanije, na zlonamerni ili nemaran način nađu u situaciji da nisu platili porez koji im je bio određen (Helhel & Ahmed, 2014). To se dešava kada poreski obveznik sakrije ili izostavi prihode i imovinu Poreskoj upravi, ili kada precenjuje odbitne pojmove (odbitne stavke), sa isključivom svrhom da smanji plaćanje poreske obaveze u odnosu na ono što bi zakonski odgovaralo ispravnoj sumi (Olsen, Kasper, Kogler, Muehlbacher, & Kirchler, 2019). To se obično postiže namernim davanjem lažnih dokaza i dokumenata poreskim vlastima ili nedavanjem nikakvih dokaza ili dokumenata (Mu, Fentaw & Zhang, 2023).

Potrebno je naglasiti da teorija i praksa poznaju pojam zakonske evazije (Gogić, 2020), te se ovaj vid evazije odnosi na situacije u kojima pojedinci ili preduzeća koriste „rupe“ u zakonu ili zakonske nejasnoće, kako bi izbegli plaćanje poreza, a da pritom, formalno, ne prekrše zakon (Grgić, 2019; Luter, 2019). Stiče se utisak da se poreski obveznik pridržava zakona u tehničkom smislu, pa zakonsku evaziju ne možemo posmatrati kao nezakonitu. Na primer, preduzeća mogu koristiti složene poreske strukture i međunarodne poreske zakone kako bi smanjila ukupnu

poresku obavezu, preusmeravajući profite u zemlje sa nižim porezima, kako bi izbegla više poreze u svojoj matičnoj zemlji (Marjanović i Domazet, 2018). Iako zakonska evazija nije nezakonita, vlade često reaguju na otkrivene rupe u zakonima, tako što ih zatvaraju novim regulativama ili zakonima. Na taj način pokušavaju da obezbede pravedniji poreski sistem i spreče zloupotrebe koje mogu dovesti do značajnih gubitaka u poreskim prihodima.

Kako navodi Jovašević „osnovu poreskih krivičnih dela, bez obzira o kom obliku ili vidu ispoljavanja se radi, čine različite pojavne manifestacije poreske evazije (lat. bežanje, izbegavanje), evazija poreza predstavlja ujedno i najznačajniji oblik sive ekonomije“ (2018, str. 379). Kada pređe određeni iznos, poreska evazija smatra se poreskim krivičnim delom i može se kazniti zatvorom, dok se manje prevare procesuiraju kao administrativni prekršaj, kažnjiv novčanom kaznom (Ubiparipović i Despotović, 2017).

Nasuprot poreskoj evaziji, stoji izbegavanje poreza, koje se često poistovećuje sa pojmom utaje – izbegavanje je legalna upotreba poreskih zakona za smanjenje nečijeg poreskog opterećenja. I utaja poreza i izbegavanje plaćanja poreza mogu se posmatrati kao oblici nepoštovanja poreske obaveze, tj. obaveze plaćanja poreza, jer opisuju niz aktivnosti koje imaju za cilj da potkopaju poreski sistem države, ali takva klasifikacija izbegavanja poreza je sporna jer je izbegavanje poreza zakonito u sistemima koji sami stvaraju zakonske osnove za izbegavanje poreza (Wenzel, 2002). Takođe, često se poreska evazija izjednačava sa pranjem novca, koje predstavlja prikriivanje ilegalno stečenih prihoda na takav način da se oni prikažu kao legalni, odnosno „uvode se u sistem“.

Iako oba procesa uključuju manipulaciju sa finansijskim podacima, pranje novca je usmereno na legalizaciju nelegalno stečenih sredstava, dok je poreska evazija fokusirana na izbegavanje poreskih obaveza. Važno je da se istakne da su pranje novca i poreska evazija dve različite, ali povezane aktivnosti koje uključuju nelegalno stečena sredstva. U slučaju pranja novca, sredstva su rezultat kriminalnih aktivnosti, dok kod poreske evazije, sredstva mogu biti legalno stečena, ali se skrivaju ili pogrešno prikazuju da bi se izbeglo plaćanje poreza. Već smo istakli da pranje novca uključuje sredstva koja su stečena kriminalnim radnjama, sa ciljem da se sakrije ilegalno poreklo novca i pretvori u legalna sredstva. Poreska evazija podrazumeva skrivanje i/ili lažno prikazivanje prihoda, sa ciljem da se izbegne plaćanje poreza na te prihode (Lukić, 2022).

Izbegavanje poreza uveliko koriste kompanije prilikom međunarodnog transfera resursa, u potrazi za različitim poreskim konceptima u različitim zemljama – u cilju usmeravanja prometa vrednosti. Na taj način se može smanjiti poresko opterećenje i najveće moguće količine sredstava iz filijala stići u centralu. Kako se veliki međunarodni štabovi nalaze u zemljama koje već imaju više resursa, diskusije o izbegavanju poreza koje je pokriveno legalnošću takođe su dobile konture moralnih diskusija, te su i na nivou Evropske unije pokrenute zakonske izmene u poreskoj politici.

U Srbiji postoji sve veći broj slučajeva poreske evazije te stoga zahtevaju ozbiljnu analizu – u eri kada ima puno izazova za državu, od pandemije virusa Covid-19 do rata u Ukrajini. Predmet istraživanja u radu je analiza problema poreske evazije sa ciljem da se rasvetli pojam, sagledaju uzroci, i dinamika kretanja na globalnom nivou, među zemljama EU-28. Cilj istraživanja u radu je i da se prouči poreska evazija u Srbiji i posledice koje ona ima na privredni sistem. Svrha istraživanja je da se obogati znanje o poreskoj evaziji i razume značaj državnih kvaliteta javnih usluga i resursa. Nakon uvida u radu se daje detaljan pregled pojave poreske evazije i analizira se poreska evazija u Srbiji, nakon čega, autori izlažu zaključne napomene.

PORESKA EVAZIJA I NJENA PREVALENCIJA U SVETU

Poreska evazija je možda i najveći element sive ekonomije (Jovašević, 2005), a poseban oblik poreske evazije predstavlja izbegavanje plaćanja poreza na prihode od nezakonitih radnji (Gnjatović, 1999, str. 139). Poreska evazija i pranje novca potkopavaju finansijske interese i stabilnost države. U prvom slučaju, poreska evazija, smanjuje državne prihode, dok pranje novca omogućava da sredstva stečena kriminalnim aktivnostima uđu u legalne tokove. Obe aktivnosti narušavaju funkcionisanje fiskalnog sistema države, smanjuju poverenje građana u finansijski sistem i pravnu državu, i konačno, utiču na ukupna privredna kretanja (Иногамова-Херай, Папор и Чучаев, 2008). Svi navedeni problemi traže da se preduzmu efikasne mere protiv njih, odnosno zahtevaju saradnju svih državnih organa, uključujući poreske organe, finansijske organe, pravne institucije i druge.

Poreska evazija izaziva ogroman jaz između stvarnog i projektovanog prihoda, koji se naziva poreski jaz (Mu et al., 2023). Ilham i Hajon tvrde da se, ako ljudi mogu da izbegnu plaćanje poreza kojem bi logično trebalo da

budu podložni u okviru opšteg obima poreza, u velikoj meri gubi teorijska pravednost poreza (Ilham & Hayon, 2019).

Utaja i izbegavanje poreza nesumnjivo uskraćuju poreski prihod vlade, što dovodi do neslaganja između očekivane i stvarne naplate poreza. Utaja poreza je nesumnjivo stara skoro koliko i porezi (Stanojević, 2021), ali je u modernim vremenima postala lakša zbog globalizacije, sve veće složenosti međunarodnih finansija, bankarskih tajni i napretka informacionih tehnologija. Porez i poreska evazija su neodvojivi „kao čovek i njegova senka“ (Popović, 1997, str. 4).

Od 80-ih godina XX veka primećeno je da je poreska evazija bihevioralni problem, odnosno, da mnogo faktora utiče na ponašanje poreskih obveznika (Lekpek, 2022), a da je manje u pitanju zakonska regulativa (Hessing, Kinsey, Elffers & Weigel, 1988), iako su ovi pojmovi bili uvedeni u ekonomsku teoriju deceniju i po ranije (Allingham & Sadmo, 1972). Poreska evazija zasniva se na teoriji psihološkog egoizma (Tomaszewski, 2021) po kojoj se pojedinac ne zanima za opšte dobro ili mu je sekundarno u odnosu na ličnu dobrobit (Feinberg, 2018).

Procene iz 1982. godine pokazale su, na primer, da ekvivalent od 7,5% britanskog bruto nacionalnog proizvoda izbegava legitimno oporezivanje, dok 17% oporezivog dohotka u Belgiji ostaje neprijavljeno (Lewis, 1982). Sve analize generalno polaze od Alingem-Sandmo modela (A-S modela) poreske evazije, gde nivo poreske evazije zavisi od visine granične poreske stope, kazne za utaju poreza kao i verovatnoće otkrivanja evazije (Allingham & Sadmo, 1972; Randelović, 2011).

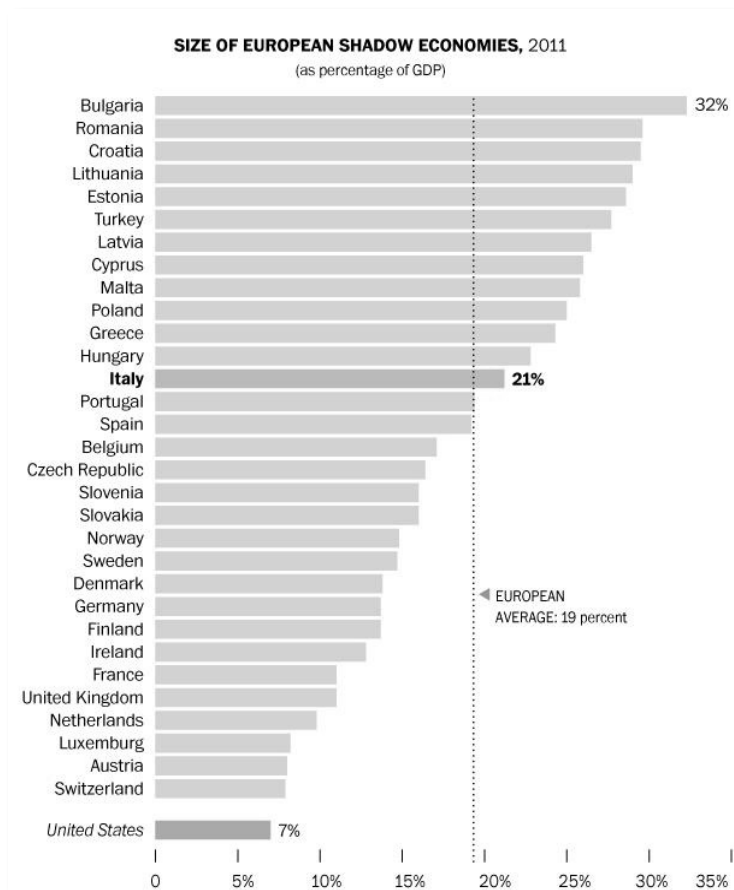
Postoje mnogi faktori koji utiču na pojavu poreske evazije, kao što su osećaj odgovornosti, koji zavisi od poverenja koje građani i privredni subjekti imaju u državu, a koji se naziva poreski moral. Naime, što građani više veruju da je zemlja korumpirana, to su manje skloni da plaćaju porez i skloniji su poreskoj evaziji, i obratno, ako je percepcija korupcije niža, manja je i poreska evazija. Takođe, tu je i obrazovna struktura stanovništva, gde veće obrazovanje najčešće vodi kad većem razumevanju da je potrebno platiti porez, ali ovo nije uvek slučaj (Karavelić, 2022). Postoje i drugi faktori nastanka poreske evazije (Terzić i Berger, 2020).

Takođe, i kaznena politika ima veliku ulogu, jer što su rigoroznije mere protiv utaje poreza, to ih ima manje. Poreski obveznici bi uglavnom voleli da ne plate porez uopšte, ali je šansa da ih poreske vlasti pritom ne otkriju jednaka nuli, te oni ipak ne pribegavaju tom rešenju (Mu et al., 2023).

Plaćanje poreza je za njih prinudno ponašanje, jer veruju da će ih država kazniti ako ne plate (Mannan, Farhana & Chowdhury, 2021). Poreski obveznik se „najčešće odlučuje za neplaćanje, odnosno za potpuno ili delimično izbegavanje poreza onda kada mu visok porez postane teret plaćanja, ili kada mu je poreska stopa visoka“ (Karavelić, 2013, str. 104), te treba voditi računa o zakonodavstvu, odnosno, prepisati razumne poreske stope koje neće navoditi poreske obveznike da uđu u poresku evaziju.

Postoje prakse koje direktno predstavljaju poresku prevaru – one koje namerno sakrivaju oporezivi događaj iz blagajne. Među njima su rad na crno, fakturisanje bez PDV, deklarisanje više operativnih troškova od stvarnih (npr. korišćenje lažnih faktura ili uključivanje troškova koji nisu vezani za delatnost preduzeća), prijavljivanje manjih prihoda od stvarnih (sakrivanje), na primer preko preduzeća u poreskim rajevima, ili vršenje dela svojih naplata bez fakture itd. (González, 2015). U tranzicionim zemljama Evrope, i veoma često u zemljama Trećeg sveta, radnici se isplaćuju u gotovini, i ne prijavljuju se, što dovodi do toga da se ne plaća porez i sve ulazi u sferu „sive ekonomije“ (Vržina, 2023). Veličina sive ekonomije u 2011. u Evropi prikazana je na grafikonu 1 uz prosečan iznos od 19%.

Na osnovu podataka prikazanih na grafikonu 1. uočava se da su zemlje iz okruženja Srbije te koje prednjače u procentu sive ekonomije (Bugarska, Rumunija, Hrvatska, koje zauzimaju prva tri mesta), tako da je lako zaključiti induktivno da je u i Srbiji situacija slična, ili gora, s obzirom da su ove zemlje 2011. bile obavezane legislativama Evropske unije, što u Srbiji nije slučaj, odnosno zakoni su manje restriktivni. Iste godine novinar Richard Marfi iz Rojtersa istraživao je ukupan volumen poreske evazije u najvećim ekonomijama i procenat sive ekonomije u odnosu na ukupnu ekonomiju, i došao do zastrašujućih rezultata da su u Brazilu i Rusiji ove cifre ogromne u procentualnom smislu, a da je u SAD taj procenat manji, ali da je obim u milijardama dolara ogroman. Italija ima i veliki volumen i procenat sive ekonomije, što je jedan od razloga njenog zaostajanja u ekonomiji. Deset zemalja sa najvećom poreskom evazijom prikazan je na grafikonu 2. (<http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president>).

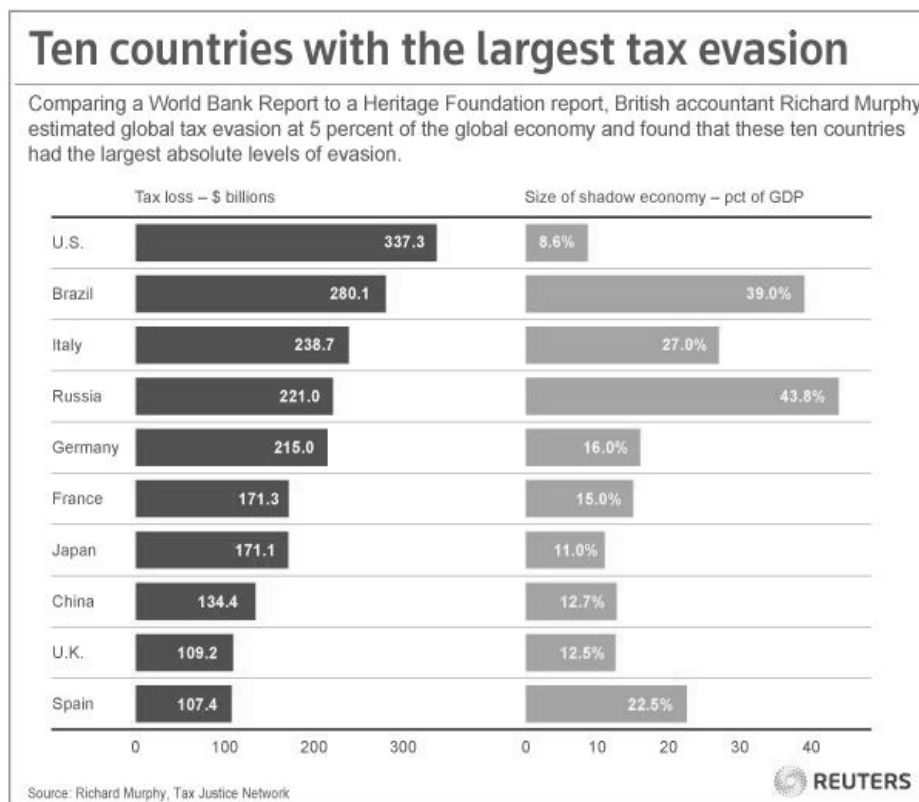
Grafikon 1. Veličina sive ekonomije u Evropi, 2011. godine i procenat BDP

Izvor: Washington Post (https://www.washingtonpost.com/world/italys-tax-evasion-culture/2011/11/24/gIQAvSletN_graphic.html)

U drugim slučajevima, koristeći tehnike poreskog inženjeringa, ljudi ili kompanije koriste praznine ili nedoslednosti u zakonodavstvu kako bi izbegli plaćanje poreza, na navodno legalan način. Ove prakse izbegavanja poreza ponekad se na kraju smatraju prevarom ili utajom, a zatim predstavljaju krivično delo, nešto što može zavisiti od zemlje, zakona koji je bio na snazi u to vreme ili tumačenja poreskog organa koji ga ispituje. Konačno, u mnogo manjem obimu, postoje građani ili ideološke grupe koje otvoreno pokazuju fiskalnu neposlušnost ili otpor, način protesta protiv poreza za koje smatraju da država troši ili koristi u neetičke svrhe – naime, ponekad sud javnosti naginje tome da poreski obveznici smatraju da se

porez uplaćuje „uludo“ i stoga nema svrhu, te je evazija vid protesta (Karavelić, 2022).

Grafikon 2. Deset zemalja sa najvećom poreskom evazijom u 2011-2013. godini

Izvor: Johnston, D. Where's the Fraud, Mr. President? David Cay Johnston blog, (2011). <http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president>

U nastavku je prikazana situacija poreske utaje u 2016. godini.

Tabela 1. Poreska evazija u zemljama EU-28 u periodu 2004-2016. godina

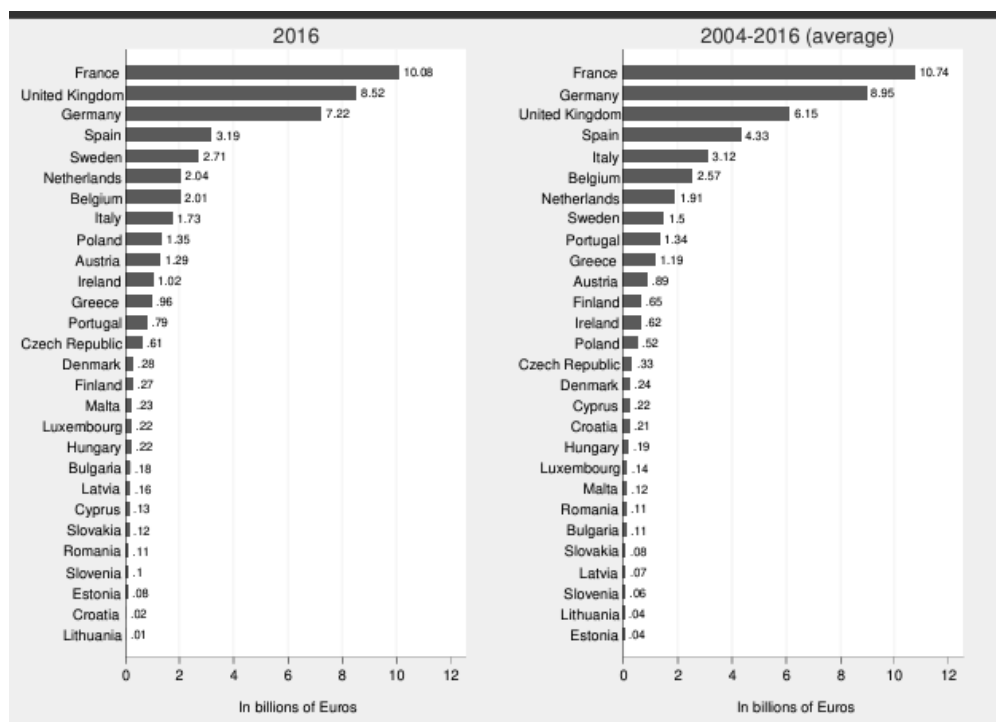
	2016 (mlrd EUR)	% EU-28	% BDP	Prosek 2004- 2016 (mlrd EUR)	% EU-28	% BDP
Belgija	2,01	4,39	0,50	2,57	5,54	0,93
Bugarska	0,18	0,39	0,39	0,11	0,24	0,42
Češka Republika	0,61	1,33	0,36	0,33	0,72	0,30
Danska	0,28	0,61	0,10	0,24	0,52	0,13
Nemačka	7,22	15,81	0,24	8,95	19,26	0,44
Estonija	0,08	0,18	0,40	0,04	0,08	0,32
Irska	1,02	2,23	0,39	0,62	1,34	0,44
Grčka	0,96	2,11	0,57	1,19	2,57	0,76
Španija	3,19	6,98	0,30	4,33	9,32	0,54
Francuska	10,08	22,08	0,48	10,74	23,12	0,70
Hrvatska	0,02	0,05	0,05	0,21	0,45	0,64
Italija	1,73	3,80	0,11	3,12	6,71	0,25
Kipar	0,13	0,28	0,72	0,22	0,48	1,65
Letonija	0,16	0,35	0,68	0,07	0,16	0,50
Litvanija	0,01	0,03	0,03	0,04	0,08	0,16
Luksemburg	0,22	0,48	0,43	0,14	0,30	0,46
Mađarska	0,22	0,47	0,20	0,19	0,42	0,25
Malta	0,23	0,51	2,39	0,12	0,25	2,34
Holandija	2,04	4,48	0,30	1,91	4,11	0,39
Austrija	1,29	2,83	0,38	0,89	1,91	0,39
Poljska	1,35	2,95	0,33	0,52	1,12	0,21
Portugal	0,79	1,74	0,45	1,34	2,88	1,01
Rumunija	0,11	0,24	0,07	0,11	0,23	0,12
Slovenija	0,10	0,22	0,26	0,06	0,13	0,23
Slovačka	0,12	0,27	0,16	0,08	0,18	0,19
Finska	0,27	0,59	0,13	0,65	1,40	0,45
Švedska	2,71	5,93	0,61	1,50	3,22	0,52
Velika Britanija	8,82	18,67	0,37	6,15	13,24	0,39
EU-28	45,66	100,00	0,32	46,44	100,00	0,46

Izvor: Vellutini, C., Casamatta, G., Bousquet, L., & Poniatowski, G. (September 2019). Estimating International Tax Evasion by Individuals – Final Report, p. 87.

Na grafikonima 3. i 4. prikazani su izgubljeni prihodi nastali utajom poreza i kao procenat BDP. Među članicama EU-28 usled utaje poreza najveći izgubljen prihod, u periodu 2004-2016. u proseku je bio najveći u Francuskoj. Iznos gubitka je prosečno 10,74 milijarde € godišnje, što čini oko 0,7% francuskog BDP-a. Tri države članice (Francuska, Nemačka i UK) čine više od 55% ukupnog procenjenog prihoda EU-28 izgubljenog zbog utaje poreza.

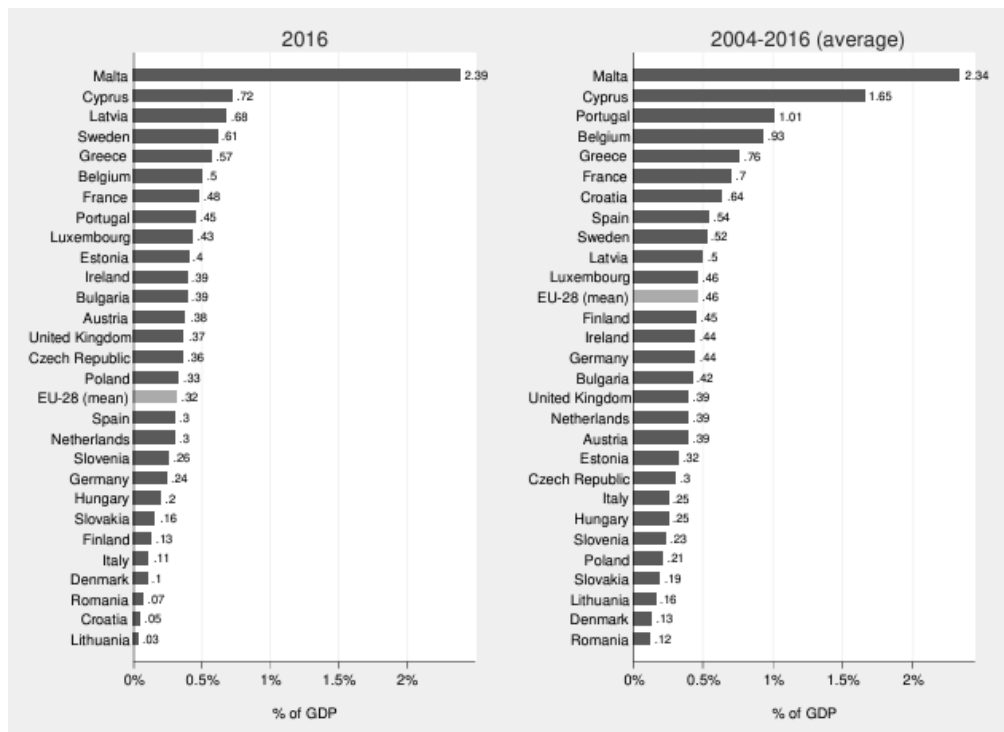
Ako se analiziraju podaci iz 2016. godine, procena najvećeg gubitka prihoda u evrima je: u Francuskoj (10,08 mlrd €), Velikoj Britaniji (8,52 mlrd €) i Nemačkoj (7,22 mlrd €). S druge strane kod EU-28 najniži procenjen izgubljeni prihod je kod sledećih zemalja: Litvanija, Estonija, Slovenija, Letonija, Slovačka, Rumunija, Bugarska, Malta, Luksemburg, Mađarska, Hrvatska, Kipar, Danska i Češka.

Grafikon 3. *Izgubljeni prihod od međunarodne poreske utaje od strane države članice EU-28 (mlrd evra)*

Izvor: Vellutini, C., Casamatta, G., Bousquet, L., & Poniatowski, G. (September 2019). Estimating International Tax Evasion by Individuals – Final Report, p. 88.

Podaci prikazano na grafiku 4. pokazuju da je kod Malte prisutna najviša stopa procene gubitka prihoda tokom analiziranog perioda (2,34% BDP), slede Kipar (1,65% BDP-a) i Portugal (1,01% BDP-a).

Grafikon 4. Međunarodna poreska utaja po državama članicama (% BDP-a)

Izvor: Vellutini, C., Casamatta, G., Bousquet, L., & Poniatowski, G. (September 2019). Estimating International Tax Evasion by Individuals – Final Report, p. 89.

PORESKA EVAZIJA U SRBIJI

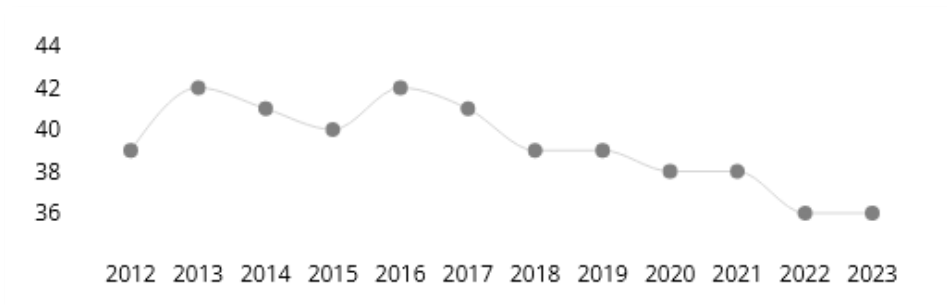
Problem sive ekonomije, to jest, delatnosti privrednih subjekata van legalnih tokova, bez plaćanja poreza i drugih dažbina, veoma je izražen u Srbiji. U cilju sveobuhvatnog sagledavanja problema poreske evazije potrebno je ukazati na pojam poreskog morala. Poreski moral označava voljnu spremnost građana da dobrovoljno ispunjavaju svoje poreske obaveze, kao rezultat nivoa svesti o važnosti plaćanja poreza. Često se poreski moral poistovećuje sa pojmom relativni poreski pritisak, a zapravo poreski moral znači da građani poštuju zakone i uredno plaćaju poreze, shvatajući da time doprinose zajedničkom dobru (javne usluge, infrastruktura i socijalna sigurnost). Generalno, zemlje se po stupnju poreskog morala dele u tri vrste: one sa visokim poreskim moralom, kao što su Švajcarska, Skandinavija, Nemačka ili anglosaksonske bogate zemlje, zatim one sa objektivnim poreskim moralom, gde spadaju

Francuska, Španija i slične, kao i one sa niskim poreskim moralom gde spadaju istočnoevropske zemlje, Italija, Grčka i zemlje Latinske Amerike (Dever, 2014). Kako se i balkanske zemlje i istočnoevropske zemlje nalaze u grupi niskog poreskog morala, induktivno zaključujemo da i Srbija pripada ovoj grupi.

Poreska evazija predstavlja ozbiljan problem u Srbiji koji ugrožava poslovno okruženje i svaki drugi aspekt ekonomije, dovodeći do nelojalne konkurencije, smanjenja resursa javnih dobara i usluga, kao i nemogućnosti vršenja javnih politika, kao što su zdravstvo, školstvo ili odbrana. Takođe, „rad na crno“ ograničava ostvarenje radničkih prava, socijalne zaštite, kao i mogućnost da se napreduje (Skopljak & Atanasijević, 2024).

Stiče se utisak da, u Srbiji, poreski obveznici smatraju da je porez nepravedna kategorija, od koje nemaju nikakve koristi i da ona opterećuje poslovanje (Dever, 2014). Takođe, poreski obveznici smatraju da se sredstva prikupljena putem poreza ne koriste za opšte dobro, već nenamenski. Indeks percepcije korupcije (grafikon 5) – u 2023. godini je iznosio 36, što je Srbiju postavilo na nisko 104. mesto od 180 zemalja sveta u kojima je Transparency International vršio ispitivanje (www.transparency.org/en/cpi/2023/index/srb). Navedeni podatak je još jedna potvrda percepcije građana o javnim prihodima i javnim rashodima.

Grafikon 5. *Promena indeksa percepcije korupcije u Srbiji između 2012. i 2023. pokazuje tendenciju pada poverenja u državu*

Izvor: www.transparency.org/en/cpi/2023/index/srb

Veoma je važno da Srbija odredi pravilne poreske stope, odnosno da nađe razmeru između pravičnog i razumnog oporezivanja, što podrazumeva da

država mora odrediti maksimalan porez koji poreski obveznici smatraju pravičnim, a da može da nastavi normalno funkcionisanje.

Od 2015. godine, u okviru svojih Programa transformacije 2015-2020. i 2021-2025, Poreska uprava Srbije (PUS) sprovodi reforme za povećanje efikasnosti naplate poreza, koje su dovele do bolje naplate poreza, ali još mnogo toga mora biti učinjeno. U okviru Programa transformacije 2021-2025. godine, autori navode da Svetska banka podržava reforme poreske uprave kroz Projekat modernizacije poreske administracije dok je Projekat velikih podataka (uz ostale reforme) kao i solidan učinak srpske privrede, doprineo rastu prihoda od poreza na zarade za 70% nominalno od 2018. do 2022. godine, dok su ukupni poreski prihodi povećani za 50% u istom periodu (Skopljak & Atanasijević, 2024).

Broj lica procesuiranih za utaju poreza u 2014. godini skočio je sa 28,67% ukupno procesuiranih dela privrednog kriminala na 57,45% u 2018. godini, što znači da se sve više (i to dramatično) povećava broj slučajeva poreske evazije (Knežević, Pavlović & Halil Arıç, 2020). Takođe, ovo znači da je država sve striktnija u sprovođenju kaznenih mera poreske politike, ali može biti i jasan znak da dolazi do neravnoteže u određivanju optimalnih poreskih stopa, odnosno moguće je da poreski obveznici sve više izbegavaju plaćanje poreza jer su oni enormno visoki i pokušavaju da nastave poslovanje uz poresku evaziju, umesto da zatvore svoje privredne subjekte. Rast procesuiranih slučajeva prikazan je u tabeli 2.

Tabela 2. *Broj i postotak procesuiranih pojedinaca u privrednim prestupima i krivičnim delima poreske evazije od 2014. do 2018.*

Year	Prosecuted individuals for economic crime	Prosecuted individuals for tax evasion	% of tax evasion criminal acts in total economic crime
2014	2748	788	28,67
2015	2570	778	30,27
2016	2375	643	27,07
2017	2015	649	32,2
2018	1683	967	57,45
Total	11391	3825	/

Izvor: Knežević et al. (2020), p. 16.

Analizirajući kaznenu politiku, možemo primetiti da se u periodu od 2007. do 2017. godine uglavnom izriču kazne u visini od 10.000,00 do 100.000,00 dinara, a samo u jednom slučaju u iznosu od 1.000.000,00 do

10.000.000,00 dinara. Na ovom primeru primećujemo da Srbija primenjuje prilično blagu kaznenu politiku, budući da je većina kazni manjeg ranga, odnosno u manjem iznosu (Dimić & Đukić, 2019). Potrebno je da država preispita da li je ovakva politika održiva ili u budućnosti treba usvojiti nove mere za pooštavanje kaznene politike za utaju poreza.

Jedna od veoma čestih pojava u Srbiji jeste neprijavljeni rad, odnosno „rad na crno“. Neprijavljeni rad dovodi do evazije poreza na zarade i evazije poreza i doprinosa za socijalno osiguranje, čime se oštećuju Fond za zdravstvo osiguranje i Fond za nezaposlenost. Neprijavljeni rad je analizirao Vržina (2023) i došao do sledećih zaključaka: skoro 8.000 slučajeva neprijavljenog rada je registrovano tokom četvorogodišnjeg perioda, a u skoro 70% slučajeva u firmi je bio samo jedan neprijavljen radnik, dok je u nekim slučajevima, najčešće na građevini, gde je bio naveći odnos neprijavljenih i prijavljenih, a najviše je preduzeća koje su imale neprijavljene radnike baš u toj oblasti. U nekim firmama i industrijama bilo je i njih 50. Južna Srbija prednjači u neprijavljenom radu, budući da je najviše neprijavljenih radnika registrovano u fabrici obuće u Trgovištu, čak 68. Posle građevine, najviše je bilo neprijavljenih radnika u trgovinskom sektoru. Šumadija i Zapadna Srbija su se izdvojile kao regije sa najviše neprijavljenih radnika u procentualnom smislu, a gradovi sa najviše neprijavljenih radnika su Beograd, Novi Sad, Vranje, Požarevac i Šabac (Vržina, 2023). Autor ističe da rezultati mogu biti korisni državnim organima jer mogu imati koristi od informacija o industrijskim sektorima koji uglavnom izbegavaju porez na rad kroz neprijavljeno zapošljavanje. Pored toga, posebnu pažnju treba da obrate na sektore sa najvećim omjerom otkrivenih neprijavljenih radnika po slučaju, kao što je sektor građevinarstva.

ZAKLJUČAK

Kao glavne posledice utaje i izbegavanja poreza za privrede i društva širom sveta može se istaći da poreska evazija slabi i osiromašuje državu, utičući na kvalitet javnih usluga i resurse koji su im dodeljeni, povećava fiskalni napor koji obični građani moraju da podnesu, podriva ciljeve preraspodele bogatstva predviđene zakonodavstvom, stvara situacije nelojalne konkurencije između privrednih subjekata koji plaćaju poreze i onih koji ih izbegavaju, narušava poverenje građana u državu. Ako postoji

poreska evazija, javna potrošnja ne može da se pokrije iz budžeta, ne pokriva osnovne potrebe države i građana i usporava privredu. Kada je u pitanju određivanje i naplata poreza za poreske obveznike, pred državu se nameće više zadataka. Prvo treba odrediti objektivno prihvatljivu poresku stopu, takvu da je ona maksimalna koju poreski obveznici mogu da plate, a da im ne narušava poslovanje, jer će u slučaju disbalansa doći do većeg broja slučajeva poreske evazije. Neophodno je i da se strože kontrolišu privredni subjekti koji bi mogli izvršiti poresku evaziju.

Kako u Srbiji postoji sve veći broj slučajeva poreske evazije koji se procesuiraju, možemo zaključiti da je Srbija uspela da postroži svoju kontrolu, ali da su poreske stope i nameti sve nerealniji, te stoga zahtevaju ozbiljnu analizu – u eri kada ima puno izazova za državu, od pandemije virusa Covid-19 do rata u Ukrajini, ovo može biti nemoguća misija, ali je vredna razmišljanja. Takođe, mere zatvaranja privrednih subjekata na određeno vreme zbog poreskih prekršaja su neproduktivne i rigorozne.

Imajući u vidu da je Srbija zemlja sa velikim procentom sive ekonomije (ovde uključujemo i problem neprijavljenog rada), kao i susedne zemlje, i da nema naznaka da bi se to moglo popraviti, kao i zemlja niskog poreskog morala, valjalo bi se raditi na povećanju poverenja u državu i smisao davanja poreza. Ovo je u kontrastu sa percepcijom korupcije u Srbiji, koja se povećava, te stoga i građani imaju manje poverenja u to da će naplaćeni porez biti usmeren u prave svrhe. Ovo je možda i najteži zadatak koji se nalazi pred državom, a koji je i najvažniji, budući da su niska percepcija korupcije, visok poreski moral i visoka naplata poreza, kao i niska stopa poreske evazije međusobno zavisne varijable.

LITERATURA

1. Allingham, M. G., & Sandmo, A. (1972). Income Tax evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1 (3-4), 323–338.
2. Corruption perceptions index, Preuzeto sa www.transparency.org/en/cpi/2023/index/srb
3. Dever, M. (2014). *Uzroci i specifičnosti evazije poreza u Srbiji*. Master rad, Beograd, Univerzitet Singidunum, Departman za postdiplomske studije i međunarodnu saradnju.
4. Dimić, S. & Đukić, M. (2019). Tax fraud in Serbia (normative and practical aspects). *International Scientific Conference „Archibald Reiss*

- Days*“, *Thematic Conference Proceedings of International Significance*, 2 (IX), 217–230. Belgrade, 6-7 November 2019.
5. Feinberg, J. (2018). Psychological Egoism. In: R. Shafer-Landau (Ed.), *Ethical Theory an Anthology*, 2nd Ed. (pp. 516–537). Malden, USA: John Wiley & Sons, Inc.
 6. Gnjatović, D. (1999). *Finansije i finansijsko pravo*, Beograd, Policijska akademija.
 7. Gogić, N. (2020). Poreska politika i efekti oporezivanja u Republici Srbiji. *Ekonomski izazovi*, 9 (17), 14–27. DOI: 10.5937/Ekolzazov2017014G
 8. González, S. J. (6 Abril, 2015). Las pequeñas trampas fiscales más comunes que el fisco no perdona, Preuzeto sa https://www.gestorre.es/udecontrol_datos/objetos/1722.pdf?1712924831
 9. Grgić, M. (2019). *Porezna evazija*. Doctoral dissertation, Zagreb, University of Zagreb. Faculty of Economics and Business. Department of Finance.
 10. Helhel, Y., & Ahmed, Y. (2014). Factors Affecting Tax Attitudes and Tax Compliance: A Survey Study in Yemen. *European Journal of Business and Management*, 6 (22), 2222–2839.
 11. Helsing, D. J., Kinsey, K. A., Elffers, H., & Weigel, R. H. (1988). Tax evasion research: Measurement strategies and theoretical models. In: W. F. van Raaij, G. M. van Veldhoven, & K. E. Wärneryd (Eds.), *Handbook of economic psychology* (pp. 516–537). Dordrecht, Springer.
 12. Ilham, M., & Hayon P. P. (2019). Behavior Analysis of the Personal Taxpayer on Taxation Administration System in the Merauke Pratama Tax Service Office. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10 (03), 981–989.
 13. Иногамова-Хегай, Л. В., Рапог, А., и Чучаев, А. И. (2008). Уголовное право России, Общая часть, Москва, Инфра.
 14. Italy's tax evasion culture (2011), Preuzeto sa https://www.washingtonpost.com/world/italys-tax-evasion-culture/2011/11/24/gIQAvSletN_graphic.html
 15. Johnston, D. Where's the Fraud, Mr. President? David Cay Johnston blog, (2011), Preuzeto sa <http://blogs.reuters.com/david-cay-johnston/2011/12/13/wheres-the-fraud-mr-president>

16. Jovašević, D. (2018). Poreska evazija i poreska utaja u Republici Srbiji – oblici ispoljavanja i mere suzbijanja. *Vojno delo*, 70 (3), 372–394. DOI:10.5937/vojdelo1803372J
17. Jovašević, D. (2005). Tax evasion and task-related criminal offences. *Bezbednost*, 47 (4), 541–564.
18. Jovašević, D., i Hašimbegović, T. (2004). Sistem poreskih delikata, Beograd, Intermeks.
19. Karavelić, D. (2022). Poreska evazija u Srbiji - osnovni generator privredne nestabilnosti. Doktorska disertacija, Novi Sad, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije.
20. Knežević, G., Pavlović, V., & Halil Arıç, K. (2020). Does Tax Evasion Significantly Contribute to Overall Economic Crime in Serbia? *FINIZ 2020 – People in the focus of process automation* (pp. 12–17). Belgrade, Serbia, Singidunum University.
21. Lekpek, A. (2022). Faktori poreske evazije. *Pravo i privreda*, 60 (1), 80–98. DOI: 10.55836/PiP_22104A
22. Lewis, A. (1982). The social psychology of taxation. *British Journal of Social Psychology*, 21 (2), 151–158.
23. Lukić, R. (2022). Book review and an overview of the issues of forensic accounting: A broader context for risk managers, Group of authors: *Forensic Accounting, Investigative Actions, Human Factor and Applied Tools*, Faculty of Organizational Sciences, Belgrade, 2021. *Bankarstvo*, 51 (2), 185–204.
24. Luter, H. (2019). *Porezna utaja i izbjegavanje plaćanja poreza u Republici Hrvatskoj*. Doctoral dissertation, Zatrešić, The University of Applied Sciences Baltazar Zatrešić, Chair of Finance and Accounting.
25. Mannan, K. A., Farhana, K. M., Chowdhury, O. F. (2021). Social network and tax evasion: Theoretical model and empirical evidence in Bangladesh. *The Cost and Management*, 49 (2), 14–32.
26. Marjanović, D., & Domazet, I. (2018). *Unapređenje makro konkurentnosti – fiskalni aspekt*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.
27. Mu, R., Fentaw, N. M., & Zhang, L. (2023). Tax evasion, psychological egoism, and revenue collection performance: Evidence from Amhara region, Ethiopia. *Frontiers in Psychology*, 14, 1045537. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1045537>

28. Olsen, J., Kasper, M., Kogler, C., Muehlbacher, S., & Kirchler E. (2019). Mental accounting of income tax and value added tax among self-employed business owners. *Journal of Economic Psychology*, 70, 125–139. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1045537>
29. Popović, D. (1997). *Nauka o porezima i poresko pravo*, Beograd, Savremena administracija.
30. Randelović, S. (2011). Smanjenje evazije poreza na rad kao instrument fiskalne konsolidacije? *Kvartalni monitor*, 11 (25-26), 81–90.
31. Skopljak, Z., & Atanasijević, Lj. (January 18, 2024). Tackling Tax Evasion in Serbia with Big Data, Preuzato sa <https://blogs.worldbank.org/en/governance/tackling-tax-evasion-serbia-big-data>
32. Stanojević, L. (2021). Pravni aspekti evazija poreskih oblika. *Revija prava – javnog sektora*, 1 (2), 61–80.
33. Terzić, S., & Berger, W. (2020). Organization Tax Administration in the Function Reduction Tax Evasion. *EMC Review-Economy and Market Communication Review*, 19 (1), 118–135. <https://doi.org/10.7251/EMC2001118T>
34. Tomaszewski, M. (2021). Egoism and cooperation in economic development – a historical approach. *Economic Research*, 34 (1), 3293–3308. DOI: 10.1080/1331677X.2021.1874461
35. Ubiparipović, S., & Despotović, D. (2017). Nezakonito izbjegavanje plaćanja poreza, *Analiza poslovne ekonomije*, 9 (16), 10–20. DOI:10.7251/APE1617010U
36. Vellutini, C., Casamatta, G., Bousquet, L., & Poniatowski, G. (September 2019). Estimating International Tax Evasion by Individuals – Final Report, Preuzeto sa <https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-10/2019-taxation-papers-76.pdf>
37. Vržina, S. (2023). Poreska evazija putem neprijavljenog rada – empirijska evidencija iz Republike Srbije. *Bezbednost*, 65 (2), 23–41. DOI: 10.5937/bezbednost2302023V
38. Wenzel, M. (2002). *The impact of outcome orientation and justice concerns on tax compliance: The role of taxpayers' identity*. *Journal of Applied Psychology*, 87 (4), 629–645. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.87.4.629>

TAX EVASION IN SERBIA – A KEY DRIVER OF ECONOMIC INSTABILITY

Ivana Ljubičić

Sanda Nastić

Abstract: *In the last 20 years, the Republic of Serbia has undergone drastic changes in its economy and business environment, accompanied by evolving tax legislation. Since taxes and tax evasion are inseparable processes, tax evasion has become increasingly sophisticated, while the state continues to struggle to reduce the grey economy. However, given that tax evasion and the grey economy are prevalent in neighboring and other Eastern European countries, it is unlikely that the situation will improve quickly. The focus of this paper is the analysis of tax evasion, aiming to clarify its concept, examine its causes, and study its dynamics at the global level, especially among EU-28 countries. The research also aims to examine tax evasion in Serbia and its consequences for the economic system. While the state has strengthened punitive measures for prosecuting tax evaders, the penalties have remained relatively mild. The determination of optimal tax rates may be misguided, as the increasing frequency of tax evasion suggests that the system is imbalanced. Illegal work poses a significant challenge and serves as an indicator of perceived corruption, which leads to low tax morale, weak trust in the state, and consequently, tax evasion. This undermines the free market and competition, deprives workers of their rights, and damages and burdens the state, resulting in economic instability.*

Keywords: *tax, tax evasion, corruption, economy, instability.*